

Етимологія та сутність поняття «психологія безпеки»

Т.В. Дектярьова

кандидат психологічних наук,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

У статті розглянуто етимологію поняття «безпека» та одного з її аспектів – «психологія безпеки», що вирішує завдання інтеграції теоретичних основ дослідницької роботи та осмислення технологій практичної діяльності фахівців стосовно психологічних характеристик безпеки людини та суспільства.

В статье рассмотрена этимология понятия «безопасность» и один из его аспектов – «психология безопасности», которая решает задачи интеграции теоретических основ исследовательской работы и осмысления технологий практической деятельности специалистов относительно психологических характеристик безопасности человека и общества.

The article is dedicated to the concept of security and the etymology of one of its aspects – the «psychology of security». In a separate area of psychological knowledge psychology job security solves integration of theoretical foundations of research and understanding of technology practice professionals in the psychological aspect of the safety of man and society.

Ключові слова: безпека, психологія безпеки, ризики, загрози, небезпеки.

Постановка проблеми

Життя та діяльність людини протягом усієї історії її існування завжди пов'язані з різноманітними ризиками, загрозами, небезпеками, які у звичайних ситуаціях створюють певні труднощі, а в складних та екстремальних стають небезпечними та загрозливими. Забезпечення безпечного життя людини є більш нагальною й актуальною проблемою. Якщо забезпечення фізичної безпеки людини вивчається давно й ґрунтовно, то інші аспекти (інформаційний, економічний тощо) – порівняно недавно. Психологічний компонент безпеки завжди враховувався в ході вивчення різних площин безпеки, але останнім часом нагальним є виділення психологічної безпеки як самостійного напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Роботи з проблем безпеки мислителів минулого (Платон, Аристотель, Цицерон і багато інших) та дослідження сучасників (В.Г. Волович, Г. Силласте, В.А. Медведєв, Д.Г. Негодов, А.С. Прудников, Л.В. Брусніцин, М.В. Грищенко, та інші) свідчать про те, що безпека розглядається

як захищеність від природних і суспільних катаклізмів, якість такого стану життєдіяльності людини, за якого в часі не знижується ймовірність досягнення головної життєвої мети. Вона сприймається як одна з основоположних цінностей. Людська цивілізація найбільш значимим орієнтиром свого розвитку вбачала безпеку людини як основу збереження досягнутого позитиву та можливості подальшого самовдосконалення.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Історія людської цивілізації була б неможливою без історії життя окремої людини. Від народження до смерті вона перебуває в оточенні різних предметів і явищ, що як забезпечують її життєдіяльність, так і становлять загрози. Наприклад, вода є необхідною для життя людини, але може й спричинити її смерть. Вогонь може або зігріти, або спалити. Увесь зовнішній світ є безпечним або небезпечним залежно від розумної міри його використання.

Людина відповідно до власного розуму та життєвого досвіду, як особистого, так

і громадського, використовує зовнішній світ для своєї життєдіяльності. Вона виживає в зовнішньому середовищі, пристосовуючись до нього або змінюючи його чи місце існування. Вижити людина може в умовах, ступінь загроз яких для її життя є допустимим, інакше вона гине. Таким чином, людина виживає в безпечному для неї середовищі, і проблема забезпечення безпеки була завжди актуальною як основна умова виживання.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розгляд етимології поняття «безпека» та одного з його аспектів – «психологія безпеки», а також сутність і понятійне осмислення безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Спроби тлумачення поняття «безпека» здійснювались активно. Наприклад, В.І. Даль у «Тлумачному словнику живої великоросійської мови» трактує це поняття як стан, властивість за прикметником «безпечний» і одночасно – дію. Безпечний – означає незагрозливий, той, що не може заподіяти зла чи шкоди, нешкідливий, збережений, вірний, надійний. Безпека – це відсутність небезпеки, збереженість, надійність. Безпечити (когось) – захищати, забезпечувати відсутність небезпеки. Небезпека – стан, властивість за прикметником «небезпечний». Небезпечний – означає ненадійний, загрозливий, той, що несе шкоду, біду, хворобу, нещастя. Слова «небезпека» і «безпека» характеризують якість, властивість, стан [1].

Також І.А. Брокгауз та І.А. Ефрон у «Енциклопедичному словнику» дають пояснення поняттям «небезпека» і «безпека», що характеризуються різним рівнем небезпеки, безпека досягається усуненням небезпеки. У граничному абсолютному значенні слова «безпека» розуміється стан із повною відсутністю небезпеки [2].

Мовознавець С.І. Ожегов у «Словнику російської мови» дає визначення спорідненим поняттям: «безпека» – це стан, за якого не загрожує безпека кому-небудь або чому-небудь, а «безпечний» – не загрозливий безпекою [3].

У тлумаченнях захист від небезпеки розуміється як силова функція, захищати – означає обороняти, закривати, загороджувати що-небудь; це річ, предмет, явище, що приховують, охороняють, огороджують когось або щось.

Багато сучасних уявлень про сутність безпеки та механізм її забезпечення беруть свій початок у глибокій давнині. У міфах народів Європи, Азії та Америки в тій чи іншій формі можна знайти роздуми про золотий вік людства, коли всюди панував мир. Принцип неспричинення зла в діях, тобто принцип ахімса отримав величезне значення в буддійській філософії. В індійській історико-філософській традиції правитель Магадхи з династії Маур'їв Ашока (268-232 рр. до н.е.), прийнявши буддизм, розглядав принцип ахімса як національну чесноту, відмовився від завоювань із використанням зброї, проголосив підкорення світу любов'ю [4]. Це був один із перших рецептів наближення до безпечного світу в історії гуманізму.

Історія розвитку соціально-економічної думки свідчить про те, що понятійне осмислення безпеки розпочалося ще в давнину. Так, в античній філософії розроблялася проблема взаємозв'язку безпеки з господарськими та політичними відносинами, робилася спроба розкрити її роль у суспільному житті. Безпека трактувалася як захист держави та її громадян від загроз, які зазвичай пов'язували з проявом недоброзичливості та злої волі надприродних сил.

Однак, Демокрит розумів безпеку як можливість пристосування людини до умов життя та виживання у зв'язку з цим найбільш пристосованих істот. Саме так, на його думку, виникла людина, а причиною об'єднання людей і створення суспільства була «потреба», тобто необхідність підвищення ступеня захисту кожного [5].

Демокрит розглядав безпеку як невід'ємний атрибут держави, головним завданням якого є забезпечення спільних інтересів вільних громадян. Висловлюючи погляди рабовласницької демократії, філософ писав: «Бідність у демократії на-

стільки ж переваж ніша, так званого, благополуччя громадян при царях, наскільки, свобода краще рабства» [5]. Гарантом безпеки суспільства та його громадян Демокрит вважав державу та говорив, що допоки зберігається держава – усе ціле, а загине вона – з нею разом загине все. У зв'язку з цим він вимагав суворо карати людей, які порушують закони держави, і закликав не звільняти від заслуженого покарання тих, хто повинен бути покараний.

Ідею зв'язку безпеки з політичними відносинами в епоху розквіту античної філософії розвинули інші мислителі. Платон у соціально-філософських міркуваннях про суспільний устрій говорив про систему безпеки, напрями діяльності із забезпечення військової безпеки, про соціально-політичний механізм, створюваний для цієї мети. Державу, що ототожнюється суспільством, і людину Платон розглядав як дві симетричні та взаємодіючі системи, тому безпека держави включає безпеку суспільства. У людини виділяються три головні частини (тіло, душа, розум), у людській душі три початки (жадання, запал, розсудливість), суспільство поділяється на три соціальні групи: працівників (виробників), воїнів (варту) і правителів (філософів). «Ми, – писав Платон, – уподібноли упорядковану державу тілу, страждання і здоров'я якого залежить від стану його частин» [6]. За Платоном, сутність безпеки – це запобігання шкоди. Це поняття у нього асоціюється з такими поняттями, як: «допомога», «рятування», що видно з його визначень: «допомога – перешкода для існуючого або можливого зла», «рятувати – оберігати когось від шкоди» [6].

Не менш вагомий внесок у розвиток уявлень про безпеку зробив Аристотель. Свої погляди на безпеку суспільства він будує через образ політизованої культури. Філософ до найважливіших елементів системи безпеки ідеальної держави відносив розумні розміри території та конфігурацію її кордонів. Він визнавав необхідність спеціальних соціальних інститутів для виконання загальнозначущого соціального завдання – захисту держави,

її громадян, підкреслюючи, що вони повинні бути тільки засобом забезпечення миру. Згідно з Аристотелем, держава є вищою формою спілкування між людьми. Вона виникає тільки тоді, коли створюється спілкування заради благого життя між окремими родинами та родами, заради забезпечення їх безпеки та благополуччя. Тому людина за своєю природою – істота політична (державна). І якщо хто-небудь у силу своєї природи, а не в силу випадкових обставин, живе поза державою, той є або вищим людини, або недорозвиненим у моральному відношенні. Будь-хто стає досконалим громадянином тільки в рамках держави, яка дає змогу розраховувати на особисту свободу та безпеку. Розмірковуючи про найкращий державний лад, Аристотель центром своїх думок щодо способів управління суспільними справами робить критерій безпеки громадян – особистість, її розвиток [7].

У Марка Туллія Цицерона можна знайти обґрунтування необхідності безпеки. Він стверджував, що з появою власності на землю виникла й необхідність її охорони, забезпечення безпеки її власників, а в цілому – потреба в системі забезпечення безпеки держави. Він ставив забезпечення безпеки на перший ряд практичної діяльності, вище теорії. Філософ писав: «Пізнання і споглядання природи були б у якомусь відношенні неповними та тільки розпочатими, якби за ними не прослідувала дія. Дія ця буває найбільш видимою в охороні інтересів людей; вона, таким чином, має пряме відношення до людського суспільства, тому її треба ставити вище пізнання» [8].

Таким чином, еволюція наукових уявлень про безпеку в античній філософії протікала у двох основних напрямках. По-перше, безпека розглядалася в тісному зв'язку з господарськими відносинами, основою яких був поділ праці стосовно рабовласницького ладу. По-друге, вона трактувалася в контексті становлення політичних відносин і соціальних установ, покликаних забезпечити безпеку громадян і держави в цілому. Своє логічне завершення ці ідеї отримали в епоху елінізму, де були оста-

точно визначені та зафіксовані політико-правові засади концепції безпеки.

Про це ж висловлювався Гай Юлій Цезар. Він вважав державу публічно-правовою спільністю, якою керують обрані. Їх безпека обов'язково повинна забезпечуватися системою – збройною силою [9].

Римські філософи та вчені-юристи вважали, що безпека може реалізовуватися лише за допомогою права. Останнє повинно офіційно закріплюватися в законодавчому порядку, завдяки якому регламентуються всі соціально-економічні відносини в суспільстві.

Релігійно-загострені уявлення про безпеку склалися у Фоми Аквінського, середньовічного філософа. За його твердженням, блага держави – вище блага окремо взятої людини і гарантується Божественною волею. Страждання держави призводять до страждань її громадян. Аквінський вважав, що ретельне виконання людиною обов'язків, установлених Богом, є гарантією загальної безпеки [9].

Звертався до проблеми безпеки й чеський мислитель-гуманіст Ян Амос Коменський. У своїй роботі «Загальна рада про виправлення людських справ» він писав: «...метою людського суспільства є загальний мир і безпека», – і далі: «...слід закріпити все, що може будь-яким чином порушити спокій людства, поставити під загрозу, підірвати або зруйнувати ланки суспільної або особистої безпеки» [9].

Іммануїл Кант збагатив підходи до забезпечення безпеки. У своїх роботах він писав про подолання людських вад і їх негативних наслідків, необхідності обмеження окремої волі людей, підпорядкуванні їх дисципліні громадянського суспільства, законам держави, які покликані захищати безпеку людей і самої держави. Система безпеки, у баченні Канта, передбачає необхідність законодавчих і виконавчих механізмів, виділення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави та громадянського суспільства, взаємозалежність національної безпеки кожної країни з безпекою міжнародної спільноти, міжнародною безпекою [10].

Небезпека і безпека є взаємозалежними

сторонами, що перебувають у динамічній взаємодії. Оскільки безпека опосередковується небезпекою, вона за своїм змістом завжди є предметною та конкретною, вона не може бути абстрактною. У контексті безпеки та безпеки людина розглядає державу, суспільство, особистість, права, інтереси тощо. Об'єктивна необхідність збереження якісної визначеності важливих з точки зору людини матеріальних та ідеальних об'єктів спонукає її не тільки розглядати їх безпеку (державну, суспільну, особисту), а й здійснювати певну діяльність з її забезпечення [11, с. 169].

У відчутті людини власної безпеки багато як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, якісь загрози та небезпеки людина прораховує, а наближення якихось відчуває. За тисячоліття мозок розробив складні механізми, щоб долати небезпеки. Розуміння того, як мозок працює і в яких випадках дає збій, є істотною умовою розуміння відчуття безпеки. Коли людина приймає рішення діяти певним чином, то враховує ступінь ризику наслідків. Психологія вивчає сприйняття ризику, намагаючись з'ясувати, коли людина перебільшує небезпеку ризиків і коли надає їй меншого, ніж варто було б, значення. При цьому, мається на увазі, що абсолютної безпеки не існує, і за забезпечення певного ступеня безпеки людина розплачується часом, зручностями, можливостями, свободою тощо.

Досвід у забезпеченні безпеки існування людина передається з покоління в покоління, як у вигляді усної народної творчості, народного епосу, так і за допомогою літературних джерел. На побутовому рівні цей досвід безцінний, він акумулює в собі мудрість старших поколінь, але без наукового підходу залишається сирим емпіричним матеріалом, доступним невеликій групі людей і ступінь її достовірності є дуже спірним.

У психології категорія безпеки активно досліджується з середини XX ст., перш за все в роботах психологів гуманістичної орієнтації (А. Маслоу, Е. Фромм, К. Хорні). Посилення гуманістичного начала означив підвищений інтерес до індивідуаль-

ності людини та визнання пріоритетних напрямів сучасної психологічної науки. Вивчення психологічної безпеки особистості розглядається не лише як дослідження суб'єктивних її переживань, найважливішим є врахування різноманітних систем, у яких людині доводиться діяти.

Поняття психологічної безпеки починає вивчатися щодо професійної діяльності людей у предметній сфері наприкінці 70-х – початку 80-х рр. у зв'язку з інтенсивним розвитком промислової соціальної психології.

Психологія безпеки сформувалася на перетині дисциплін: загальної та соціальної психології, психології та психофізіології праці, педагогічної психології, психології розвитку, психотерапії, екстремальної психології, екологічної психології, а також загальної теорії безпеки, соціології, психіатрії, медицини тощо (І.О. Баєва, В.В. Ковров, В.В. Рубцов, Н.Т. Оганесян, С.Д. Дерябо, Г.А. Ковальов, В.А. Ясвін, В.П. Лебедева, В.І. Панов, В.А. Орлов, В.І. Слободчиков, Т.Г. Івашина та інші).

Усвідомлення значущості теоретико-практичного розроблення питань безпеки знайшло відображення в психології праці (І. Балінт, М. Мурані, С.А. Єлісєєв, Г.Т. Береговий, М.А. Котик, В.П. Третьяков, С.В. Саричев, В.М. Попов), психології спорту (А.Д. Ганюшкін, Н.П. Казаченко, Ю.В. Банківський, Р.М. Загайнов), соціальної психології (О.Я. Анцупов, А.І. Сичилов, Н.В. Гришина, Б.І. Хасан, В.Г. Зазикін), педагогічної психології (Л.І. Шершньов, І.А. Баєва, В.А. Дмитрієвський, В.Н. Мошкін, А.В. Мусатова, Д.С. Синіцин), юридичної психології (В.В. Авдєєв, В.В. Андрєєв, А.В. Буданов, І.І. Бондаревський, В.С. Новиков), військової психології (А.В. Відповідачів, І. Панарін) та інших галузей психології.

Питання, пов'язані з аналізом психологічної безпеки, вивчалися спеціалістами в контексті інформаційної та організаційної безпеки (Г.В. Грачов, В.Є. Лепський, Т.С. Кабаченко). Психологічна безпека визначається як засіб захисту від деструктивних культів і тоталітарних сект (Е.Н. Волков). У дослідженнях розглядаються соціаль-

но-психологічні аспекти безпеки, в основі яких – конфліктологічний підхід (А.Н. Сухов).

Незважаючи на те, що навіть етимологічно безпека містить у собі негативне визначення, вона є не просто заперечення небезпеки, а має стверджуючий характер [11, с. 170]. Психологія безпеки вивчає соціопсихологічні явища та процеси, що виникають у ситуації небезпеки.

Предметом психології безпеки є психологічна безпека особистості та соціального середовища. Об'єктом психології безпеки, як і будь-якої іншої галузі психологічної науки, є психічна реальність, особливості визначення якої як об'єкта дослідження обумовлені характером задоволення потреби в безпеці, станом захищеності психіки від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також характером взаємодії людини з соціальним середовищем. Таким чином, об'єктом психології безпеки є психологічні характеристики людини, соціальної групи, суспільства як суб'єктів безпеки.

Структуру психології безпеки розглядають у двох аспектах: психологічна безпека середовища та психологічна безпека особи. Психологічна безпека є інтегративною категорією, оскільки її розглядають із декількох площин: як процес, стан, характеристики особистості; а також на декількох рівнях: на рівні суспільства, локального середовища мешкання, особистості.

На думку І.О. Баєвої, існують два головних системоутворюючих види безпеки – фізична та психологічна, а всі інші на низуються на них як на стрижень. Тому є можливість розділяти суб'єктивні й об'єктивні причини та фактори, що сприяють або перешкоджають збереженню безпеки людини та навколишнього її фізичного та соціального середовища [12]. Критеріями психологічної безпеки є:

- референтна значимість середовища (відображена в позитивному ставленні до неї);
- задоволеність міжособистісним спілкуванням;
- захищеність від психологічного насильства.

Як окрема галузь психологічного знан-

ня психологія безпеки вирішує завдання інтеграції теоретичних основ дослідницької роботи та осмислення технологій практичної діяльності фахівців у аспекті психологічних характеристик безпеки людини та суспільства.

Висновки

У контексті небезпеки та безпеки людина розглядає державу, суспільство, особистість, права, інтереси тощо. Об'єктивна необхідність збереження якісної визначе-

ності важливих з точки зору людини матеріальних та ідеальних об'єктів спонукає її не тільки розглядати їх безпеку (державну, суспільну, особисту), але й здійснювати певну діяльність з її забезпечення.

Психологічна безпека є інтегративною категорією, оскільки її розглядають з декількох площин: у якості процесу, в якості стану, в якості характеристик особистості; а також на декількох рівнях: на рівні суспільства, на рівні локального середовища мешкання, на рівні особистості.

Список використаних джерел

1. *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. / В.И. Даль. – М. : ТЕРРА, 2000. Т. 1. – С. 167.
2. *Брокгауз И.А.* Энциклопедический словарь. Т. 5 / И.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – М. – С. 304.
3. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1991. – С. 47.
4. *Плутарх.* Сравнительные жизнеописания: В 3 т. Т. 2 / Плутарх. – М., 1968-1972.
5. *История древнего мира* / Под ред. И.М. Дьяконова, В.Д. Нероновой, И.С. Свенцицкой. – М., 1982. – С. 384.
6. *Платон.* Государство. Законы. Политика / Платон. – М. : Мысль, 1998. – С. 166.
7. *Аристотель.* Политика. Т. 4 / Аристотель. – М. : Мысль, 1997. – С. 64.
8. *Цицерон.* Об обязанностях / Цицерон. – М., 1999. – С. 218.
9. *Трактаты о вечном мире.* – М. : Соцэкгиз, 1963.
10. *Кант И.* Сочинения: В 6 т. / Под общ. ред. В.Ф. Асмуса. – М. : Мысль, 1964-1966.
11. *Рыбалкин Н.Н.* Философия безопасности: учебное пособие. / Н.Н. Рыбалкин. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2006. – 296 с.
12. *Баева И.А.* Категория психологической безопасности // Вестник Практической психологии образования. – № 4 (13) октябрь – декабрь 2007, № 4 (3) октябрь – декабрь 2007.